

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ЧИННИК І ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНИ

Стаття спрямована на кореляційний аналіз перспектив інтеграційних орієнтирів та етнокультурних особливостей сучасного суспільства України.

Ключові слова: інтеграція, етнокультурні особливості, Україна.

Статья направлена на анализ соотношения перспектив интеграционных ориентиров и этнокультурных особенностей современного общества Украины.

Ключевые слова: интеграция, этнокультурные особенности, Украина.

The article is dealing with correlation analysis of perspectives of integration orientations and ethno-cultural peculiarities of a contemporary society of Ukraine.

Key words: integration, ethno-cultural peculiarities, Ukraine.

Президентські вибори 2010 р. вкотре актуалізували проблему зовнішньополітичних орієнтирів України відповідно до політичних і соціокультурних позицій як політичної еліти, так і пересічних громадян України. Мова іде про відверте тяжіння представників новообраних державних структур (як на рівні президентської влади, так і коаліції Верховної Ради), а за цим й більшої частини суспільства східних регіонів до російської політичної і традиційної культури і в цьому відношенні проросійських інтеграційних орієнтирів із одночасним самоусвідомленням значною частиною українського бомонду (насамперед опозиції), що відображає на сьогодні устремління переважної більшості громадян центральних і західних регіонів України до європейських політичних і культурних тенденцій із одночасним визнанням в якості пріоритету західного інтеграційного вектору.

Зовнішньополітичний чинник, пов'язаний з процесами етнополітичної і культурної ідентифікації українського суспільства був і залишається, таким чином, одним з найбільш складних і суперечливих аспектів внутрішньополітичного розвитку України, причому ситуація засвідчує, що спроби окреслити чіткі зовнішньополітичні орієнтири з боку державних структур країни будь-то у східному чи західному векторі виявляють не просто суттєві розходження в ментальних уявленнях, психологічних і політичних позиціях українців різних регіонів, а кризовість дії державного механізму, що загрожує не тільки можливості визначення дієвих зовнішньополітичних пріоритетів, а й загальному стабільному стану країни.

Значимо, що гострота зовнішньополітичного чинника в системі ідентифікації українського суспільства почала відверто виявляти себе від проголошення незалежності країни в 1991 р., хоча протягом 1991-2010 рр. не мала однаково негативних вимірів щодо розвитку внутрішньополітичної ситуації та реалізації зовнішньополітичних орієнтирів країни. Так, проголошення по суті в деяких основоположних документах, і зокрема «Основних напрямках зовнішньої політики України» (1993 р.) принципу багатовекторності як платформи зовнішньої політики країни дещо нівелювало протягом першого десятиліття гостроту вищезазначеного, тоді як визнання від початку 2000-х рр. з точки зору чинних в зовнішньополітичній й безпековій сфері державних документів – Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (1998 р.), Державної програми про співробітництво з НАТО (2001 р.), Стратегії України щодо НАТО (2002 р.), Військової доктрини (2004 р.) із внесеними змінами щодо останньої (2005 р.) – пріоритету євроатлантичної інтеграції України – заклало підвалини кризовості взаємодії прихильників та супротивників західного зовнішньополітичного вектору України як на рівні політичних кіл, так і громадянського суспільства України

Останнє знайшло особливо виразного прояву протягом президентської кампанії 2004 р., ставши відтоді (включно з подіями, які передували або наслідують президентські вибори 2010 р.) основою перманентного протистояння політиків і громадян суспільства різних регіонів щодо відповідності євроатлантичного чи альтернативного йому східного (проросійського) зовнішньополітичного вектора

інтересам України як держави-посередника між Сходом і Заходом.

Виникає, однак, питання щодо доцільності чіткого визначення зовнішньополітичних пріоритетів країни на етапі, коли ідентифікаційні процеси суспільства не дійшли завершеного вигляду та не набули характеру консолідації нації?

Аналіз як внутрішньополітичної, так і зовнішньополітичної ситуації України в аспекті загальносвітових процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. засвідчує, що для чіткого визначення зовнішньополітичних орієнтирів країни, причому з урахуванням євроатлантичного вектору існували серйозні передумови.

Це, по-перше, неефективність багатовекторного зовнішньополітичного курсу як політики, що загрожувала перетворенням України на сіру буферну зону між Сходом і Заходом або, конкретніше, різновекторними, за своїм характером, принципами організації та функціонування економічними (СНД, ЄС) та військово-політичними (ОДКБ, НАТО) союзами. Так, взаємодія, але не повна інтеграція України із зазначеними структурами не тільки обмежувала можливості її економічного та військово-політичного співробітництва з передовими країнами, а й виводила Україну поза межі великої європейської та загальносвітової політики з урахуванням поступового обмеження інтересу до України або формування нерівноправної політики до неї з боку тих держав (РФ, США) або блоків держав (СНД, ОДКБ – ЄС, НАТО), що відігравали в цій політиці відчутну, якщо не провідну роль.

По-друге, це поглиблення загальносвітових інтеграційних процесів, що об'єктивно окреслювали можливості економічного, політичного, соціального, національного прогресу будь-якої держави, і насамперед такої (за прикладом України), що перебувала на модернізаційному етапі свого розвитку, тільки в межах стійких та перспективних (з урахуванням викладених чинників) міждержавних формувань.

Показово, що такі перспективи об'єктивно пов'язувалися державним керівництвом України з процесом інтеграції країни до Європейського Союзу як об'єднання, що попри внутрішні економічні труднощі через приєднання до союзу низки посткомуністичних країн, виявило тенденцію до розвитку політичного плюралізму, збереження національних традицій окремих країн. На протипагу цьому запропоновані проекти економічної інтеграції з боку Москви – як в межах СНД, так і надалі в межах СЕП, будучи мотивованими авторитарною ідеєю підпорядкування тенденцій розвитку інших держав позиції Росії, не гарантували ані політичної демократії, ані національного відродження України, а за цим – не могли визначити за пріоритет східний вектор зовнішньої політики країни.

По-третє, це необхідність чіткого окреслення безпекової політики України за умов її денукліаризації та водночас нестабільного та час від часу кризового характеру відносин держав, а саме Російської Федерації і США, які мали б виступати

в якості гарантів територіальної цілісності та безпеки країни.

Так, не можна не визнати, що саме зростання військового та більше – ядерного протистояння Росії та США – тенденції, що супроводжувалась посиленням від другої половини 1990-х рр. економічним і політичним тиском на Україну з боку РФ, стали засадою відмови країни від позиції багатовекторності із орієнтацією на входження в оборонний Північноатлантичний альянс.

Аксіомою для українських аналітиків і політиків в цьому плані стало те, що національна безпека України могла б бути забезпеченою або за допомогою могутнього (бажано ядерного) потенціалу стримування, або за рахунок участі у впливових і потужних воєнних блоках чи альянсах [1, с. 57; 2-6]. Так, якщо відмова України від засобів ядерного стримування та її приєднання до ДНЯЗ не гарантували, як показала практика, формування самодостатньої системи безпеки, без'ядерна Україна могла б розраховувати на успіх у протистоянні з ядерною державою за умов, що таке протистояння відбуватиметься за військово-політичної допомоги з боку іншої ядерної держави чи союзу держав.

Якщо додати до цього й те, що Україна не володіє достатнім неядерним еквівалентом можливостям тактичної ядерної зброї, і питання в тому, чи може він існувати в природі взагалі [7], єдиним виходом для надійного гарантування безпеки України стало вдаватися до союзницьких відносин із стороною, яка має адекватний сучасним загрозам розмір ядерних сил.

Таким союзником для прозахідноорієнтованих політиків виступав Північноатлантичний альянс, членство в якому, за прикладом посткомуністичних країн, могло б окреслити більш чіткі перспективи вступу до Європейського Союзу, а за цим завершити процес євроатлантичної інтеграції України.

Але якщо вищевикладене, попри серйозне теоретичне обґрунтування, не знайшло реалізації на практиці як через зовнішньополітичний (позицію Росії та окремих країн-членів НАТО), так і внутрішньополітичний (позицію значної частини українського суспільства) чинники, на яких принципах має будуватися зовнішня політика України, враховуючи ідентифікаційні процеси суспільства?

Для більшості чинних урядовців – це повернення до тісної економічної й військової співпраці України з РФ із перспективою подальшої інтеграції України у керовані Росією економічні (СЄП) і навіть військові (ОДКБ) інтеграційні об'єднання. Для підтримки цієї позиції висувуються тези щодо російської «ядерної парасольки» як перспективи безпекової політики України та значних економічних і фінансових пільг як перспективи зростання добробуту і, в цьому плані, нівелювання етнополітичних розбіжностей громадян України.

Проте чи вартий такий інтеграційний пріоритет фактору обмеження суверенітету або, навіть більше того – втрати незалежності України як тенденції, підтвердженої не тільки досвідом українсько-російських союзницьких відносин минулого, а й

характером найновітніх домовленостей сторін, де поглиблення економічних, військових, політичних відносин по лінії Україна – Росія спрямовано, насамперед, на реалізацію російських, а не українських стратегічних інтересів.

Мова може йти при цьому не тільки про долю однієї України, а й Європи в цілому за умов підпорядкування українського економічного, військового, енергетичного потенціалу Росії та посилення за цим імперських тенденцій останньої. Так, якщо врахувати, що Російська Федерація після розвалу СРСР почала чітко перебирати на себе від імені керівництва країни функції нового геополітичного центру, а від певного часу, а саме – рівня 2005-2008 рр. – почала позиціонувати себе як новий центр сили [8-9], що за багатьма параметрами протистоїть традиційним цінностям й інтересам Європи (а з урахуванням трансатлантичного напрямку – Європи і США), політична різноплоскість або навіть протистояння суб'єктів міжнародних відносин не відкидаються за перспективу європейської і світової політики. Специфічним аспектом зазначеного може стати й поступове втягування в це протистояння України як фактору, що загрожує не тільки її політичним, а й демократичним завоюванням.

Так, якщо визнати, що найбільшим ціннісним орієнтиром українського суспільства є збереження політичної незалежності України, європейський напрям так чи інакше має залишитися серед пріоритетів зовнішньополітичного курсу країни. Але, чи можливо трансформувати цей курс таким чином, щоб він не роз'єднував українське суспільство, а сприяв опрацюванню в межах українських громадян єдиних ціннісних і моральних орієнтирів?

Зазначимо, що патовість трансатлантичного або проросійського інтеграційного напрямку, повертають багатьох сучасних науковців до питання про нейтралітет або, з іншої сторони, позаблоковий статус України як систему міжнародного позиціонування, яка змогла б розв'язати існуючі протиріччя щодо інтеграційних орієнтирів України з урахуванням сучасних тенденцій провідних держав до утворення глобальних або регіональних економічних і безпекових союзів і водночас не суперечити характерним для українців тенденціям самоідентифікації?

До сфери наукового аналізу в даному відношенні береться модернізований погляд на нейтралітет, що на відміну від його класичного (на прикладі Швейцарії) тлумачення як неучасті у будь-яких союзах, не виключає економічної і безпекової складової. Показовою в цьому плані є модель нейтралітету, притаманна таким членам Євросоюзу як Австрія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Ірландія, як країнам, що, поряд із залученням до інтеграційних зв'язків в межах ЄС, беруть участь (окрім Мальти) у формуванні та розвитку Спільної зовнішньої та безпекової політики як однієї з трьох складових Союзу, мають високий рівень співробітництва з НАТО. Деякі з названих країн (Австрія, Швеція, Фінляндія) не виключають, з огляду на позицію впливових в межах цих країн політичних сил,

поступової трансформації їх нейтрального і позаблокового статусу із можливістю приєднання у майбутньому до Північноатлантичного альянсу [10, с. 24-78]

Деякі аспекти такої міжнародної позиції можуть представляти інтерес для України при тому, що на розгляд заслуговує питання відмінності нейтрального статусу від сучасного поки що де-факто позаблокового статусу України та рівня можливого наслідування Україною досвіду вищезазначених країн.

З'ясування зазначеного вимагає методологічного з'ясування того, що слід вважати нейтральним і позаблоковим статусом? За яких умов країна може підтримувати нейтралітет або вважати себе позаблоковою та чи відповідає позаблоковий статус можливим інтеграційним орієнтирам України?

Слід зазначити, що в сучасній політичній літературі проблема нейтралітету і позаблоковості знайшла достатньо чітке тлумачення з урахуванням деяких модернізованих поглядів на обидва статуси в практиці сучасних міжнародних відносин.

Так, постійний нейтралітет – це міжнародно-правовий статус держави, яка добровільно на підставі одностороннього волевиявлення та міжнародного договору зобов'язується не брати участь у всіх війнах, крім індивідуальної самооборони, а в мирний час – проводити миролюбну зовнішню політику, що попереджує втягування даної держави у військові конфлікти та втручання у внутрішні справи інших держав. Нейтральним країнам не забороняється надавати гуманітарну допомогу сторонам конфлікту при тому, що в економічному плані їм дозволяється брати повномасштабну участь у міжнародних економічних відносинах [10, с. 163; 11, с. 183].

Позаблоковість – це особливий міжнародно-правовий статус, що не потребує міжнародно-правового закріплення і може бути змінений в односторонньому порядку. Він передбачає неучасть у військових союзах, але не зобов'язує обмежуватися виключно нормами гуманітарного права під час конфліктів третіх країн. Позаблоковий статус не накладає обмежень на відрядження військових контингентів у склад миротворчих сил міжнародних організацій; не забороняє укладати оборонні угоди і союзи з окремими державами; не розповсюджується на економічну сферу [10, с. 163].

Отже, сучасне тлумачення нейтралітету і позаблоковості зводиться до того, що участь у безпекових інституціях не суперечить нейтральному (позаблоковому) статусу, доки не тягне за собою участі у діях з колективної оборони, а тому співпраця нейтральної чи позаблокової країни з безпековими структурами поза межами зобов'язань про колективну оборону цілком можлива. Так, усі європейські нейтральні країни, як відомо, є учасницями Програми НАТО «Партнерство заради миру»; вони виявляють активність щодо заходів ООН, ОБСЄ, якщо йдеться про гуманітарні акції та заходи щодо підтримки миру...

Останнє може представляти особливий інтерес для України з урахуванням того, що нейтральний

та позаблоковий статуси не виключають участі в економічних інтеграційних союзах, і в цьому відношенні орієнтири щодо набуття Україною членства в ЄС без членства в Північноатлантичному альянсі (при розвитку відносин з останнім) могли б деполітизувати проблему західних інтеграційних тенденцій країни та надати даним тенденціям реального втілення за умов поширення її прихильників серед громадських і політичних кіл.

Дане може виступати на користь позиції нейтралітету України, хоча, з іншого боку, навіть за умов бажаності такого варіанту зовнішньополітичної позиції країни, її реалізація навряд чи є можливою. Мова йде про необхідність закріплення статусу нейтральності будь-якої країни не тільки на національному, а й міжнародному рівні, що з урахуванням низки надзвичайно вагомих обставин сучасного геополітичного становища України, а саме – протидії інтересів країн (як, скажімо РФ і США), які могли б виступити реальними гарантами нейтралітету України; реальних територіальних претензій до України з боку Росії, пріоритетності в трикутниковій дипломатії США – РФ – Україна, насамперед, російсько-американських відносин... не виявляється здійсненим. Характерно, що навіть за умов надзвичайно вагомих як для Заходу, так і Росії поступок щодо денуклеаризації України в першій половині 1990-х рр., гарантії її безпеки не набули рівня міжнародного договору як реальної на той час платформи нейтрального статусу країни [12].

Достатньо суперечливим з точки зору перспектив євроінтеграції України може виглядати й той статус, що пов'язується з проголошенням в якості офіційної позиції позаблоковості Україні. Так, сучасна політична наука не відкидає такої моделі міжнародного статусу країни, як озброєна позаблоковість – тенденції, що зумовлювала тривалий час позицію Ірландії в її взаємовідносинах з Великою Британією, спрямовану на збереження державної незалежності першої у її взаємовідносинах з могутнім сусідом. Проте, щодо України, то її «позаблокова озброєність» навряд чи здатна витримати критику як урахуванням нееквівалентності економічного чи військового потенціалу, скажімо України і Росії, при розв'язанні можливих конфліктних взаємовідносин сторін, так і ілюзорності самого уявлення про можливість будь-якої, у тому числі й великої держави самотужки протистояти сучасним міжнародним загрозам [2, 4, 13-15].

Останнє, зокрема, зумовлює визнання інтеграційної парадигми зовнішньої політики України в якості пріоритетно важливої щодо подальшого розвитку держави. Інша мова, чи є військова, безпекова складова цієї парадигми визначальною щодо перспектив євроінтеграції України, серед особливо вагомих цілей якої залишається ЄС?

Так, не можна не визнати, що співпраця України з існуючими глобальними та регіональними безпековими структурами – НАТО, ОБСЄ, ООН або активна участь України у миротворчих операціях під егідою названих структур чи, як перспективний варіант, участь України в розробці Спільної

зовнішньої та безпекової політики країн-членів ЄС могли б слугувати зростанню міжнародного авторитету України як можливого претендента-вступника до євроекономічного процесу. Проте, як справедливо відзначається в сучасних джерелах, головним тут для західної спільноти залишається не стільки задекларований намір щодо здобуття Україною членства в НАТО, скільки відповідність українського суспільства західним (європейським) економічним і політичним стандартам [15, с. 290-291].

Проголосивши європейську стратегію розвитку та європейський напрям економічної і військово-політичної інтеграції, українське керівництво здебільшого далеке від того, щоб дотримуватися економічних і політико-демократичних критеріїв Європейського Союзу і Ради Європи, а, отже, військовий чинник набуває як для уряду, так і певних політичних сил заідеологізованого характеру, що перешкоджає не тільки внутрішньополітичній консолідації українського суспільства, а й його міжнародному іміджу.

Зупиняючись на пріоритетах євроінтеграційних орієнтирів України, зазначимо, що вони не можуть обмежуватися лише однією, тобто військовою або навіть політичною складовою. Досягнення цілей євроекономічної та військово-політичної інтеграції повинно будуватися на реалізації значного кола параметрів, де позитив відмови від позаблокового статусу або, навпаки, позитив від його пролонгації будуть залежати від ступеня економічного трансформування, демократизації суспільства, соціальної рівноваги, матеріального благополуччя як найважливіших суспільних інтересів нації.

Останнє залишається й найважливішими складовими внутрішньополітичної стабільності та процесу виокремлення єдиних культурних і моральних принципів українського суспільства. Зрозуміло, що пріоритет тих чи інших ціннісних орієнтирів громадян різних регіонів України має розглядатися з урахуванням глибоких коренів їх історичного минулого. Крім того, ідентифікація загально-суспільних цінностей вимагає тривалого часу та значних зусиль з боку політичних й інтелектуальних сил суспільства. І водночас поєднуючим мотивом консолідації нації має стати привабливість та дієвість політичного курсу керівництва країни, спрямованого на досягнення більш високих стандартів соціально-економічного життя громадян суспільства.

Щодо ролі зовнішньополітичного чинника в системі ідентифікації української нації періоду незалежності, то він повинен не тільки висловлювати ментальні орієнтири громадян суспільства, впливати на реалізацію їх соціально-економічних потреб, а й спонукати до досягнення вимог та критеріїв, які могли б сприйматися переважно більшістю громадян України. Зближення цих принципів має стати найважливішим завданням уряду, діяльність якого зумовлюється необхідністю модернізації як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного курсу держави, гармонізації його з тими процесами, що відображають становлення, розвиток і консолідацію української нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Палій О. Вплив процесу розширення НАТО на стан національної безпеки України // Україна-НАТО: досвід та нові виміри співробітництва. Збірка інформаційних та аналітичних матеріалів / Олександр Палій. – Київ: Атлантична Рада України, 2002. – С. 47- 68.
2. Дзьобань О. Фундамент європейської безпеки – воєнний / О. Дзьобань, О. Панфілов // Політика і час. – 2003. – № 9. – С. 30-39.
3. Зам'ятін В. Рух до НАТО: декларації та можливості / В. Зам'ятін // Нова безпека. – 2003. – Квітень. – С. 17-24.
4. Малик Я. Проблеми національної безпеки України в умовах глобалізації / Я. Малик // Ефективність державного управління. – 2003. – Вип. 3. – С. 25-31.
5. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки [Електронний ресурс] / [ред. А.С. Гальчинский]. – К.:НІСД, 2003. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/zvit2003/index/html>.
6. Черноусенко О. Партнерство Україна-НАТО: еволюція розвитку / О. Черноусенко // Політика і час. – 2003. – № 10. – С. 3-8.
7. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку [Електронний ресурс] / [ред. колегія: Бєлов О.Ф. (голова) та ін.]. – К., 1999. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/ogliad/0021.htm>.
8. Концепция внешней политики Российской Федерации [Электронный ресурс]. 12 июля 2008 года. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108/shtml>.
9. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. [Электронный ресурс]. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537. – Режим доступа: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99/html>.
10. Манжолa В.А. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин / В.А. Манжолa, В.М. Вдовенко. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – С. 167.
11. Международное право (словарь-справочник) / [общ. ред. В.Н. Трофимова]. – М., 1997.
12. Дудко І.Д. Без'ядерний статус і гарантії безпеки України: передбачення і реальність / І.Д. Дудко // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2003. – № 4. – С. 354-361.
13. Дергачев В.А. Геополитика / Владимир Александрович Дергачев. – Киев: Вира-Р, 2000. – 448 с.
14. Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі: Формування інтегрованої системи Заходу і Нових незалежних держав / Сергій Георгійович Федуняк. – Чернівці: Рута, 2005. – 336 с.
15. Камінський Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку ХХІ століття / Євген Євменович Камінський. – К.: Центр вільної преси, 2008. – 336 с.

Рецензенти: Іванов М.С., д.політ.н., професор;
Свтушенко О.Н., к.політ.н.

© Дудко І.Д., 2010

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2010 р.